
LITERARNO USTVARJANJE VALENTINA POLANŠKA*

Slovenski koroški pesnik in pripovednik Valentin Polanšek je v svojem literarnem ustvarjanju izhajal iz dveh vsebinskih virov: iz pokrajine Podjune, pašnikov in globeli med Peco, Olševo, Kočno, Košuto in Obirjem, ki mu je dala gradivo za podobe lirске izpovedi, ter iz izrazite socialne določenosti, povezane najprej z ožjim družinskim življenjem, nato z življenjem slovenske manjšine v Avstriji in še posebej z usodo manjšine v drugi svetovni vojni. Polanšek je v svojih najboljših pesmih preprosto iskren in neposreden, literarno neizumetničen v oblikovanju svoje osebne izpovedi in izpovedi bivanjske stiske koroškega Slovence. V umetniškem pogledu je Polanškova poezija močnejša od njegovega proznega opusa, ki sicer vsebuje spoštljiv obseg kronikalnega gradiva o pisateljevem osebnem doživljanju in predvsem o usodnem obdobju bolečih in tudi bojevitih, za pisateljve literarne osebe odločilnih zgodovinskih dogodkih.

Slovenski koroški pesnik in pripovednik Valentin Polanšek (Lepena pri Železni Kapli, 4. februar 1928 – Dunaj, 27. avgust 1985) je v svojem literarnem ustvarjanju izhajal iz dveh vsebinskih virov: iz pokrajine Podjune, pašnikov in globeli med Peco, Olševo, Kočno, Košuto in Obirjem, ki mu je dala gradivo za podobe lirске izpovedi, in iz izrazite socialne določenosti, povezane najprej z ožjim družinskim življenjem, nato z življenjem slovenske manjšine v Avstriji in še posebej z usodo manjšine v drugi svetovni vojni. Ko Polanšek v spremni besedi k zbirki kratkih pripovedi *Velike sanje malega človeka* pripoveduje o svojem rodu, poudarja nezakonsko rojstvo, poreklo kmečkega proletariata in dediščino prednikov, ki jo določajo »obubožana koroška kmečka, vihrava štajerska, trdoživa kranjska in puntarska tolminska kri«. Korenine umetniške ustvarjalne vneme in širšega kulturnega delovanja Polanšek prav tako povezuje z družinsko tradicijo, ki jo izpričujejo pradedova zgovornost in kulturna razgledanost ter očetovo prosvetno in narodnjaško delo. Z zavestjo o nadaljevanju kulturno in narodnostno aktivnega življenja svoje družine je povezana tudi Polanškova odločitev za učiteljski poklic, ko se je po osnovni šoli, ki

---

* Članek je bil prvokrat objavljen v nemščini pod naslovom *Das literarische Schaffen Valentin Polanšeks* v koroškem zborniku *Profile der neuen slowenischen Literatur in Kärnten: mit Beiträgen über Theater und Film* (ur. J. Strutz, F. Hafner in K. D. Olof). Klagenfurt – Celovec: Hermagoras Verlag – Mohorjeva družba, 1998. Str. 55–70.

jo je obiskoval v Lepeni in v Železni Kapli, vpisal na učiteljsiše v Celovcu in nato učiteljeval v domačih krajih na Obirskem.

Po prvih literarnih poskusih, ki so nastajali že v dijaškem času, je Valentin Polanšek začel objavljati najprej poezijo (prva pesem je bila objavljena v *Koroški kroniki* 1948), nato pa tudi pripovedna besedila v domačih slovenskih koroških listih pa tudi v periodičnih publikacijah v Mariboru, na Jesenicah, v Ljubljani in drugod. Prva pesniška zbirka *Grape in senca* je izšla 1963 pri založbi Drava v Celovcu.

Pri svojem ustvarjanju je bil Polanšek tesneje povezan z literarno skupino revije *Mladje*, čeprav njegovo delo v oblikovnem pogledu ne izpričuje tako radikalnega odstopanja od tradicije širšemu krogu bralcev namenjene prosvetiteljsko-poučne knjige. Polanšek je namreč močno navezan na tradicijo kmečkega življenja. Značilnosti podob preprostega sveta mu pomenijo pot do pristnega izraza in pristnih občutij, s katerimi izpoveduje navezanost na dom, družino in slovensko skupnost. Okolje pesnikove mladosti in življenjske navezanosti odseva v njegovi krajinarski, ljubezenski, reflektivni, rodoljubni (narodnostni) in otroški poeziji z motiviko in bogato metaforiko narave, pastirskega življenja in preprostih tipičnih navad slovenskega koroškega človeka. V njegovi poeziji in prozi ter v radijskih igrah odseva tudi tragičnost čutečega posameznika, ki je razpet med veličastnostjo narave in svojo življenjsko usodo. »Kljub beračiji smo v borni bajti ob gozdu zadovoljno živeli, peli in se veselili obiskov tistih domačih čudakov, ki so znali tako lepo pripovedovati«, zapiše v pismu, ki ga Janko Messner citira v spremni besedi k zbirki *Grape in sonce* (str. 77) in ob tem označuje Polanškovo poezijo kot neposredni izraz »pesnikove socialne bede in narodnostno-kulturnega mrka v deželi«. Polanškova prva pesniška zbirka je v resnici izpoved čutečega človeka, ki iz občutja socialne in nacionalne odrinjenosti gradi poudarjen pesimizem in zavest nepremagljive danosti, v kateri je odvisen od negativne usode: »*kronan s trnjevim vencem odpovedi / še ne osemnajstletne matere*«; »/z/ *rojaki se zgublja moj glas / v tujem kričanju*« (str. 7). Rešitev iz tega položaja Polanškove pesmi iščejo v globokem čustvovanju in v besednem ustvarjanju, ki mu pomeni upanje in smisel življenja, v katerem bi se rad razdajal dobrim ljudem:

*Zato naj bi ta pesem v ljubezni objela,
kar dobrih ljudi
na svetu živi!*

Zbirka *Grape in sonce* vsebuje vsega šestdeset pesmi, razdeljenih v štiri razdelke. Uvaja jih pesem *Kdo sem*, v kateri pesnik napoveduje svojo poetiko, za katero je značilna želja po neposrednem pesniškem sporočilu, po pozitivnem, spodbudnem, povezovalnem namenu pesniškega ustvarjanja, ki ne oblikuje samo izpovedi osebnega miselnega in čustvenega sveta, temveč izraža bolečino in hrepenenje skupnega narodovega bitja.

Prva skupina pesmi so preproste fantovske ljubezenske pesmi (*Ne vem*, *Tisto poletje*, *Pri tebi*, *Vrstnika*, *Ko kresna noč čarobno sije*), drobni pesniški utrinki stanj (na sosedovem holmu, onkraj mostu, na železniški postaji, v kresni noči, na paši) z rahlim čustvenim zanosom, ki je izraziteje poudarjen v nekoliko dekadentnejšem slogu v pesmi *Zaljubljenca* (z netipičnimi prisposodobami: neonske luči so svedri, z radarjem hrepenenja, saksofonsko kramljanje, ljubljenje havajskih kitar), v kateri je

pesnik za stanja ljubezenske strasti iskal močnejši, dramatičnejši in morda tudi manj tradicionalni pesniški izraz kot v večini pesmi v tej zbirki. Sicer najpogosteje uporablja preprosto leksiko sveta narave, ki mu je najbližja in s katero gradi najavtentičnejšo pesniško izpoved (pesem Piščal bi postal).

Motivi narave imajo še obsežnejšo funkcijo v pesmih druge skupine, v katerih Polanšek izpoveduje pogled na svet, na sanje in hrepenenje (pesem Človeško srce), na svet kot utelešenje tostranske lepote in želje po premagovanju bolečine (*»duša tone v nezname lepote!«*, v pesmi Jutranji obrisi, ki prestavlja impresijo zvokov in svetlobnih odtentkov prebujajočega se sveta). Podoben liričen prizor iz narave je tudi pesem V predpomladi (*»Čul pa sem čarobne glase!«*). Pesniške podobe narave (rastlinje, zelo pogosto ptičje petje) pomeni vedno prisposodbo lepote in čustvene vznesenosti, izraz hrepenenja in ljubezni.

Ob najpogosteje rabljeni svobodni obliki verza vstopa tudi sklenjena forma igrivih štirivrstičnic z rimo, v ritmu ljudske melodike in z izpovedjo optimističnega občutja. Npr. v pesmi Svetle dalje:

*Tihe želje, upi zlati
mi z oblaki pohite,
kot metulji tam po trati,
ki po cvetju hrepene.*

Misel o povezanosti narave in pesnikovega doživljanja je ena izmed temeljnih prvin Polanškovega življenjskega nazora: kar ni povezano z zemljo, z njenimi darovi in njeno prvinskostjo, je vir samote; zemlja je bistvo tostranstva, pravi prostor za navdih, za hrepenenja po lepoti in za umetniško ustvarjanje (pesmi Rodna zemlja, Veter v travi). Motivi trave, trat (zelenih, sinjih, zrelih ...) pomenijo v Polanškovi pesniški prisposodbi zanos pomladnega prebujanja. V nasprotju s plevelom in osatom je podoba žetve z rojevajočimi gredami in lehami prisposodba popolne sreče. Podoba narave v Polanškovih pesmih sooblikuje zvočno izrazita leksika, ki impresijo narave povezuje z občutjem intimne prebujenosti, pogosto pa tudi negotovosti ob želji po duhovni zbranosti, kot je to opazno v pesmi Hipe zlate zate:

*Zunaj je tesno postalo,
ko je utihnil drozga prelepi finale,
srce se je nečesa zballo
in zbegane misli so se k molitvi zbrale.*

V drugi skupini pesmi, kjer so pesmi o rožah in drevesih, pticah in poljskih poteh, je redko mogoče najti scene s podobami od zemlje odtujenega sveta, kjer »ni kotička za najine sanje«, za pristnost čustev in ustvarjanja (pesmi Greš po poti, Pod večer, Poletni večer). Pesnikovo zemeljsko zatočišče je tako prostor odkrivanja samega sebe kot prostor poetičnega izrekanja o svetu. V tej skupini pesmi v zbirki *Grape in sonce* je Polanšek z neposrednostjo in naravnostjo pesniške govornice v navidez preprosti poeziji izoblikoval odsev svoje čustvene čistosti in otožne odkritosti, ki najustreznejše pesnikovi naravi odseva v metaforiki zemlje, rasti in letnih časov.

Tretja skupina pesmi vsebuje hvalnice domači Koroški (Pozdrav Koroški), rodni Lepeni, rojstni koči (Moj požgani dom) in bukoličnemu otroštvu, z motivnimi

prvinami trpke preteklosti, narodnostnih stisk (potujčevanje, narodna nezvestoba, materni jezik). Slavospev Koroški zemlji in slovenski zgodovini vključuje motive tradicionalnih zgodovinskih in literarnih mitov slovenstva na Koroškem: Gospe Svete, ljudske pesmi, Miklove Zale, Kralja Matjaža, vse povezano z vznesenostjo podobe o moči in slavi slovenskega rodu. Pesmi so narodne budnice. Navezujejo se tudi na temo boja za Koroško s preprostim klicem k domovinski svobodi in k lepši prihodnosti (Obirska lipa, Koroška, Sosed pri sosedu).

Četrty razdelek vsebuje socialne pesmi z motivi bednega otroštva in tople bližine doma hkrati s pristržno podobo idiličnega otroškega pričakovanja, kar je izrazil v eni najlepših pesmi celotne zbirke *Ob svetilki /1945/*:

*Vse, kar sem v dnevih otroških imel:
igračke, obleko, stezice, drevesa,
skodelico, žlico, ves svet, kjer vesel
sem čakal v vegasti bajti nečesa;*

Iz pričakovanja se pesniku rodi želja po ustvarjanju, sanjarjenju in spominjanju (na vnebohodno procesijo, na žrtev nacističnega nasilja – ubitega deda); med izstopajoče oblikovanimi pesmimi je tudi trpka nemelodična in pretresljiva pesem o materinem ponižujočem in vdanem garanju (Pesem moje matere). Z vsebinsko utemeljeno suho dokumentarnostjo so oblikovane tudi socialne protestne pesmi Drvar Jernej, Križi gosposke in drvarjeve roke ter pesem Povest delavca, ki spominja na Seliškarjevo socialno pesem. Zaključna pesem zbirke je vpeta v metrično shemo, v štirivrstičnice z menjajočo se rimo in v lahkotnem trohejskem ritmu in izpoveduje zaupanje v usodo, z zavestjo o neobvladljivosti in presenetljivosti življenja in s končno poanto o moralni moči tistega, ki trpi krivico.

Ob pesniški zbirki *Karantanske* (Ljubljana, 1971) je Mitja Mejak v spremni besedi zapisal, da Polanškove pokrajinske in domoljubne pesmi pomenijo »globoko in prvinsko doživetje« ter zaradi intimnosti presegajo in posodablajo tradicionalno sentimentalno domoljubno liriko. Zbirka vsebuje tri razdelke: *Solze in vino*, *Karantanske I–IX* in *Več veselih*.

Med pesmimi prve skupine (*Solze in vino*) so značilne impresije, podobe razigrane narave, pomladi in čustev, s sanjami, ljubezensko strastjo (*»Tihe, omamljive slutnje / se oklepajo tvegajočega telesa«*), romantičnim hrepenenjem v kratkih pesemskih skicah, utrinkih (pesem Bežni trenutek). Za pesmi je značilno poudarjanje bližine med ljudmi, navdušenje nad pomladjo, poudarjen je pomen upanja in hrepenenja, pogleda v »svetlo prihodnost«, pogosti pa so tudi ljubezenski motivi. Izrazita impresivnost pesmi v tej zbirki Polanškovo pesem odmika od neposrednosti in preprostosti prve zbirke. Pesnik je tu pozornejši do oblikovnih vrednosti pesmi in išče umelejšje lirsko blagoglasje, nagiba se k estetiziranemu zvenu čustvenega razpoloženja (v pesmi Po pevskem koncertu *»s tihimi koraki / uspavamo spomine, / ker jih je posinovila domača zemlja«*). Z nežnim zvenom zvokov (s šumniki) oblikuje pesemsko čutno in čustveno poantiranost (motiv žive pesmi mrtvega pevca). Podobno deluje zrelost zbirke v pesmi Odpadajoči listi: to je impresija z občutjem tihega razmišljanja, ki ga oblikujejo široki vokali v padajočem ritmu (*»v smrtonosnih lokih / tonejo, padajo«*) ali v pesmi Slišal sem jok (z motivom padajočega

drevesa) in Mraz (*»in v obraz / jim zazeva brezzoba starka: / mraz«*). Pesniški izraz v tem razdelku teži k modernejšim, krčevitejšim ali presenetljivejšim prisposodobam. Tipično pesniško orodje Polanškove poezije (prisposodbe iz narave) zamenjajo abstraktnejše pesniške podobe: izpraznjeni prostori, obešenjaška tišina, pogoreli hangarji, očrnelo okostje sončnih baz, jutro pa se spremeni v krvavo stekleno rakev. Kaotično občutje umiranja srca, razočaranja, je tu vedno močnejše uporabilo naravi tuje besedišče in se je prenehalo naslanjati na verzno blagoglasje.

Sprememba prehaja tudi v zvočno in pomensko ostrino ciklusa *Karantanske I–IX*. V domovinsko motiviko vdira groteska (posebno v zvezi s podobami druge svetovne vojne), ideali domovinske zvestobe pa ostajajo enaki: ljubezen, žalost, vera, upanje, predvsem pa dediščina v načinu življenja in mišljenja, na katero se opira moč slovenstva (pastirske piščali, preprosta srca, Gosposvetsko polje, tuje kričanje, pogumno molčanje; zgodovinski in socialni motivi: plebiscit, herojstvo v boju, smrt za domovino, narodnostno zatiranje – ponemčevanje, materina govornica). Ciklus *Karantanske I–IX* vsebuje epske pesmi brez izrazite vznesenosti. V mirnem valovanju domovinskih motivov se oblikujejo skice koroškega življenja s poudarkom na trpkosti, občutku krivice, na optimističnejših podobah zdržljivosti pa tudi na resigniranosti molčečega umiranja.

Bolj ironične kot vesele (naslov cikla je *Več veselih*) so pesmi v zadnjem ciklu, v katerih prevladujejo vojni in socialni motivi (Balada o rokah, Delopustna, Sezonsko dekle, Brezposelna, Prvomajska). V resnici sta veseli duhovita pesem Prijateljska (o črnem dekletu, ki vzame dimnikarja) in spodbudna zaključna pesem cikla z naslovom *Več veselih*:

*Več veselih kretenj
je nam treba,
da prestopimo v bodočnost
boljših ljudi.*

Najobsežnejša zbirka Polanškovih pesmi je *Lipov bogec* (Ljubljana, 1974), ki vsebuje šestinštirideset pesmi v petih ciklih. Motivika zbirke se navezuje na pesnikov razvoj in ostaja povezana s pojmovnim svetom človeka in doma, domačije in domovine, a tokrat brez izrazitejšie idealizacijske poante. Človek Polanškove pesmi postaja vse bolj odtujen, z grenkobo spoznava, da arhaična idilika domačije izgublja svojo prvinsko vrednost, zlahtnost in navezanost na temeljno moč narave (pesem *Nekrolog za poslednjega orača*). Razen redkih impresij (*Tihožitje*, *Zbegano stanje*) se pesmi bližajo epski formi z dogajalno sceno, ki vsebuje sporočilo s socialno vsebino (odtujeni ljudje, popotnik v tujini, demonstranti, portret starca). Pesmi vsebujejo tudi nekaj socialnih ali značajskih portretov človeških likov z blago zarisanimi karikiranimi potezami (*Tarokistovska*, *V delikatesi*, *Sredi občinstva*, *Reklame*, *Bobnar*). V tretjem razdelku pesmi se pesnikov odnos do sebe med ljudmi in s samim seboj še pogloblja s pesmijo o odtujenosti in zgrešenosti življenja:

*Sam sem
sredi vas,
zasut
do vratu
z razbitinami lastnih polomij.*

Sicer pa je v pesmih več življenjske sprjaznenosti in celo radosti; ponovijo se za pesnika značilni motivi dobrega človeka, veselja, premagovanja malodušja, mladosti, upanja in pomladi. Ljubezenske pesmi so redkejšje (Blaženi dan), tokrat polne izrazov dvoma, nemira in skrivnosti, ki dramatično bogatijo pesnikov čustveni svet.

Ciklus z naslovom *Zunaj svoje sence* napolnjuje bivanjska vsebina. Motivno gibalo pesmi sta večno nepremagljiva strah in bolečina. Lirski subjekt razumsko analizira odnos do soljudi; dvomi v moč premagovanja lastne občutljive bivanjske in čustvene prizadetosti (»*Zdaj se moraš izlizati / kot ranjeni volk*«), pri čemer ima pomembno vlogo upesnjena misel, ki blaži »*svojo – tujo bol*«, z verzi »*daje duška / svoji / in tuji radosti*«. Pesnikova osebna bolečina postane bolečina vsega sveta, a ob tej misli se takoj posmehne in v *prešernovski* maniri zapiše:

*V sebi nosiš strah pred peklom,
upanje za nebesa
ali vsaj tolažbo za vice
nevednega otroka
in prismojenega starca ...*

Ciklus z naslovnim imenom *Lipov bogec* izpoveduje usodo koroškega Slovenca. Pesmi so izraz Polanškove obtožujoče misli, oblikovane v kritičnih podobah z zgodovinskimi motivi (knežji kamen, zgodbe o prednikih, Turkih, janičarjih, kolonizatorjih slovenske zemlje in govorice), ki vsebujejo obtožbo lažnih obljub v času koroškega plebiscita 1921 v zvezi z zaščito slovenske manjšine na Koroškem, o upanju v letu 1945 in o vedno novih razočaranjih (1972). Ciklus je v bistvu kronika narodnostne problematike koroških Slovencev:

*Dežela ob Dravi
je zbirališče
naših nevidnih in vidnih solza
skozi dolgo, dolgo dobo
evropske zgodovine.*

V desetih pesmih cikla je izpričana epska podoba krivične zgodovine z ilustrativnimi motivi govorice in molčanja, ponemčevanja slovenskih imen, ponižanja pred oblastniki vseh časov. Kljub vseobsegajoči mračnosti pesnik zaključuje z vneseniimi izrazi upanja na čas, ko se Slovenci, ki so preživel turške boje, kmečke upore in tisočletni rajh, »*strnejo v silno gmoto veličine*«.

V poeziji za otroke je Polanškovo ustvarjanje navezano na motiviko ljudske pesmi: otroške pesmi so uspavanke, izštevanke, pesmi o otroških igrah, družinskih čustvih (pesmi o mamici, dedku), o igračah ter o domačih in gozdnih živalih. Misel o navezanosti na ljudsko pesem potrjujejo tudi motivi ljudskih običajev in praznovanj (Šapavci, Butare, Velikonočni zajček), letnih časov in kmečkih opravil; svet sodobnega otroštva pa vsebujejo pesmi o morju, šoli, mestnem vrvežu in prijateljstvu (*Činček*, 1972 in *Činček in Čopka*, 1980).

Prva knjižna predstavitev Polanškove prozne ustvarjalnosti, zbirka *Velike sanje malega človeka* (Maribor, 1973) vsebuje dotedanje dvajsetletno pripovedno delo, objavljeno v periodičnem tisku. V knjigi je zbranih deset novel in krajših proznih skic, katerih tematika je tesno povezana z motivi Polanškove poezije: zgodbe

malega človeka in usode manjšinskega naroda, krivičnost narodove usode, pogum upajočega, ki zaupa v prihodnost, v kateri bodo mali ljudje s skupno močjo dosegli svoj cilj. Za Polanškove kratke pripovedi so značilne prvine humoreske. To se kaže v izbiri literarnih oseb in v poudarjanju osnovnega dogodka z anekdotično vsebino. Tako je pripoved Prijatelj – jecljajoči pogovor dveh zadržanih oseb, ki poskušata drug drugemu odkriti skrite misli, Tekaç – srečanje nemirnega in radovednega tekača s skrivnostnim, vedno mirujočim starcem, Obisk nevest – humoreska o treh ljubicah, ki se zberejo ob krsti pokojnika, njihovega zaročenca – veseljaka, Žaga za živce – humoreska o zmedenem šoferju. Humorna uglašenost besedil po načinu pripovedi spominja na Cankarjevo posmehljivo portretiranje človeka in situacije (Voznik rdečega križa, ki dobi odlikovanje, Božičnica – zakonski spor, v katerem se spopadeta tradicionalna kmečka miselnost moža in meščanska ambicija žene, pri tem pa gre tudi za slovensko-nemški konflikt). Posmehljivi način karakterizacije oseb, prostora in dogajanja v omenjenih besedilih je mogoče primerjati tudi s podobno (a še grotesknejšo) pripovedno držo Lipuševe in Messnerjeve zgodnje kratke proze.

Drugi tematski krog zbirke predstavljajo pripovedi o usodah mobilizirancev v nemški vojski. V njihovih zgodbah so poudarjeni dogodki, povezani s čustvenim življenjem in notranjo razdvojenostjo. Zgodba Vojak in otrok pripoveduje o slovenskem vojaku na ruski fronti in o njegovi skrbi za osirotelega ruskega otroka; pripoved ima protivojno poanto in podčrtuje misel o pomenu človečnosti v vojnem času.

Najdaljša novela zbirke je pripoved Onkraj mostu in pripoveduje o bivšem nemškem vojaku, katerega slovenski ded je delal v Šlezijjskih rudnikih. Vojak Henrik ob vrnitvi v kraj svojih spominov podoživlja medvojno srečanje z dekletom, na katero se je navezal in v tem času spoznaval slovenski jezik in kulturo (zgodba se dogaja v Kranju). Ljubezensko zgodbo dopolnjujejo opisi situacij bojev med okupatorjem in partizani, pri čemer je partizanski boj občudovanja vreden tudi skozi pogled nemškega vojaka: »Prijatelj, povem ti, nisem še videl tako pogumnih vojaških podvigov. Kdor zna za svojo stvar s takim prepričanjem umirati, ne more propasti!«, piše ranjeni Walter Henriku, glavni osebi zgodbe. Ljubezenska zgodba se razvija s precej stereotipnimi opisi rastoče strasti med obema glavnima protagonistoma romantične zgodbe. Dogajanje deloma gradi na tragičnem nasprotju med človekoma različne pripadnosti, zato je razplet poudarjen in dopolnjen z deključno odločno in bojevito narodno zavestjo: sodeluje namreč s partizani in tudi Henrika navduši zanje. A Nemci mu preprečijo odhod k partizanom. Ko se Henrik po sedmih letih vrne v Kranj, Božene ne najde več med živimi. Obe osrednji literarni osebi sta močno idealizirani, heroični, čustveni in sanjarski, opredeljuje ju ljubezen do literature in glasbe in skupna misel o človekovi pravici do svobode.

Zadnji dve zgodbi v zbirki vsebujeta avtobiografsko snov. Povest Lastno bivališče tako pripoveduje o življenjski poti bajtarice Neže, ki si nad vse želi lasten dom, a pot vdane dekle je polna preskušanj in razočaranj. Za pripoved so značilni opisi kmečkega okolja, dela in vaških običajev. Preprosti kmečki miselnosti so ustrezni tudi dialogi in oblikovanje odnosov med literarnimi osebami. V središču dogajanja je Nežina ljubezenska zgodba, razočaranje in rojstvo nezakonskega otroka, ki se je rodil »nekega februarkega dne« in postal »vsebina njenega življenja« (str. 185). Zgodba se nadaljuje z začetkom druge svetovne vojne in sledi tudi usodi Nežinega

sina, Lovrenca Bajtnika (Lenca), vključno z dogodki, ki označujejo situacije v vojnem času na Koroškem (izseljevanje, koncentracijska taborišča, kjer Nežka čaka na odhod domov, partizanstvo).

Pisatelj je v tej pripovedi na čustveno poudarjen način oblikoval zgodbo svoje matere, medtem ko je v pripovedi z naslovom *Velike sanje malega človeka* prav tako mogoče v junaku zgodbe o Malčku opaziti avtobiografske poteze. Vodilna nit pripovedi je opis otroštva v domačem okolju, dogodkov v prvih letih Malčkovega šolanja v mestu, ki so bila posebej huda zaradi zaničevanja njegovega kmečkega in slovenskega porekla; zgodba se nadaljuje v času nemškega raznarodovalnega pritiska, ko pripoved odkriva rast Malčkove iznajdljivosti, občutljivosti in odgovornosti v vojnem času (vključujejo se stalne teme obdobja, tudi podobe vojnih strahot: dedova in stričeva smrt v goreči hiši, očetova smrt v taborišču). Malček je mobiliziran v nemško vojsko, ranjen in odlikovan, njegov mladeniški pogled na svet pa je poln preprostega začudenja in zaupanja v usodo, dokler ne sreča svoje Ančke v partizanski uniformi in spozna pomen partizanske vojske. Ančka pade pod Obirjem, Malček pa se zaveže, da bo ostal na Koroškem in »/g/ojil /.../ sveto seme v tej zemlji« (str. 228). Zgodba je motivno podobna noveli *Onkraj mostu*, le da temelji na realističnejši osnovi, ki je najučinkoviteje oblikovana v prvem delu zgodbe (šolanje) in tudi z natančneje zarisanim osrednjim junakom.

Zadnje tri zgodbe v zbirki napovedujejo temeljno snov Polanškovih romanov, v katerih se povsem posveti medvojnemu življenju koroških Slovencev ter političnemu in vojaškemu dogajanju na Koroškem. Za razliko od fragmentarnih zgodb, v katere je pisatelj poskušal vnesti nekaj domišljjskih dogajalnih zapletov in romantično zanosnih situacij, ki kažejo na starejše pisateljske zglede, je za romane v celoti značilen realizem, razširjena zgradba pripovedi z gosto mrežo človeških usod in s podrobnimi opisi dogajanj, kar kaže težnjo po dokumentiranem literarnem oblikovanju in ohranjanju spomina na resnične dogodke.

Polanškov prvi roman *Križ s križi* (Celovec: Mohorjeva družba, 1980) je v kronikalno obliko (izhodišče pripovedi je postavljeno v leto 1942) razširjena tematika *Velikih sanj malega človeka* (obsežna kronika družinskega življenja vseh živih generacij, šolanje, odnos do nemščine, nasprotje med vaškim in mestnim življenjem, prihod Nemcev s kljukastimi križi). Pisatelj je močno razširil število oseb, ki predstavljajo socialno in karakterno različne plasti prebivalstva. V središču dogajanja so Zdravko, iznajdljiv, radoveden, ljubeč mladenič, in njegova družina, ki jih neusmiljeno zadenejo vojne stiske (življenje izgubi devet družinskih članov). Pisatelj je romanu dodal dvanajst pesmi z naslovom *Preštevane preživelih* (s podnaslovom *Antipoetični cikel*). Vsaka od pesmi je posvečena enemu od padlih ali v vojni umrlih Polanškovih sorodnikov (z natančno navedbo podatkov o padlem).

Roman *Križ s križi* je družinska kronika in kronika dogodkov pred in med drugo svetovno vojno. Tako kot vso pripoved tudi obsežne opise Zdravkovega šolanja zaznamuje podrobna dokumentiranost socialnih odnosov med dijaki, njihovih delitev po narodnostnem in družbenem merilu; poudarjen je tudi psihološki oris dijaških stikov z učitelji, posebno v času rastočih političnih sprememb pred drugo svetovno vojno. Roman kot obsežna družinska kronika Zdravkovega doma pripoveduje o dra-

goceni dediščini družinske duhovne in narodnostne zavesti, gospodarskega znanja in medsebojne povezanosti, v kateri se rojevajo zgodbe iz življenja preteklih rodov. Za celotno zgradbo romana je značilno, da se pripoved od širokega epskega opisovanja v večjem delu besedila postopno spremeni v gostejšo in še bolj z dokumentarnimi dejstvi napolnjeno zgodbo, ki v sklepu preide v skop, naštevalec dnevnikiški zapis dogodkov ob koncu vojne.

Tako kot roman *Križ s križi*, ki je najprej v nadaljevanjih izhajal v *Našem tedniku*, je tudi roman *Bratovska jesen* izhajal v *Slovenskem vestniku*, v knjižni obliki pa v dveh obsežnih delih v Celovcu pri založbi Drava. *Bratovska jesen* (Celovec: Drava, 1981 in 1982) pripoveduje o dveh bratih, Domnu in Matevžu. Vsakemu od bratov je posvečen del romana. Bajtarska sinova (eden hlapec in drugi drvar) sta bila pisateljeva znanca iz domačega kraja in njuni zgodbi je opisal iz določenega razloga: »Želel bi, da ostaneta vsem rojakom in zanamcem v svetlem spominu, ožarjenem od njune vere v lepšo prihodnost.« (Beseda na knjižnem ovitku.)

Prvi del romana je posvečen Domnovi zgodbi: začne se z letom 1944, s situacijo na partizanskem stražarskem mestu. Domna po prvem poglavju »davni spomini vsega prevzamejo« (str. 9) in pripoved se nadaljuje z retrospekcijo, ljubezensko zgodbo in z junakovimi načrti za prihodnost, ki jih začenjajo ovirati in greniti vojne slutnje. Situacije preteklosti in sedanosti se v teku romana izmenjujejo in tako oblikujejo večdimenzionalno podobo Domnove rasti v zgodbah o njegovem veselem značaju, s pristržno naivnimi in slikovitimi predstavitvami fantovskih dogodivščin, z razmišljanjem o lepoti, glasbi, socialni enakosti, smrti. V spominske »kadre« vstopa Domnova mobilizacija v nemško vojsko in njegova občutljivost za sovražni odnos do vsega, kar je slovensko. V romanu se menjujeta dva pripovedna tokova, v tok partizanske situacije vstopajo faze Domnovega življenja do vstopa v partizane (smrt Domnovega dekleta, preganjanje domačih, ki jih Nemci izselijo, prehod iz nemške vojske v partizane, kjer popisuje legende o partizanskih junaštvih in idealizira vpliv Rusije na vojaško zavest partizanov, spomin na prvo leto partizanstva). Prvi del se konča z opisom krvavega pokola, katerega čas je datiran (12. oktobra 1944) in v katerem so bili pobiti člani čete TV 32, med katerimi je bil tudi Domen. Zgodba je posvečena spominu na ta tragični dogodek.

Drugi del romana *Bratovska jesen* je prav tako roman – kronika s podobno notranjo zgradbo, za katero so značilni retrospektivni vložki. Zgodba Domnovega brata Matevža se začne 3. decembra 1944, medtem ko se retrospektivno ne odkriva le njegova življenjska pot, zgodnje otroštvo in mladost, ljubezen do gospodarjeve hčere in še posebej do glasbe (harmonike), ampak tudi preteklost njegovega očeta, ki se v času, ko se sin ranjen zateče v domačo hišo, spominsko »pogrezne« v dogajanje na začetku stoletja in obnavlja dogodke v prvi svetovni vojni, kjer se je bojeval v Karpatih, bil v ujetništvu in se nato vrnil domov. Roman se konča z Matevževo smrtjo, ko ga Nemci izsledijo in ustrelijo za domačo hišo. Ob osebni usodi glavnega literarnega lika je v romanu slikovito opisano življenje mladih kmečkih ljudi pred drugo svetovno vojno. Scene vsebujejo debate o Slovenski Koroški, prikaz prosvetnega (društvo Zarja) in gospodarskega življenja, veselega druženja v vaških krčmah in ob praznikih, prijateljstva med možatimi, radoživimi in klenimi, silaškimi ljudmi. Pripoved vsebuje mnogo dogodkov iz krajevnih kronik (spomin na plebiscit) in ne

nazadnje tudi zgodbe iz ljubezenskega življenja glavnega junaka in drugih mladih ljudi na vasi. Kronika vojnega časa se z Matevževu usodo razširi tudi v druge kraje: v Maribor in predvsem v Ljubljano, z dogodki v zvezi z jugoslovansko vlado, komunistično partijo, osvobodilno fronto, katoliško akcijo, z odločanjem za ilegalno delovanje. Dogajanje je časovno in krajevno natančno označeno in vsebuje mnoga zgodovinska dejstva. V romanu je zgoščeno in dokumentarno, včasih zgolj z navajanjem dejstev, opisana vojna usoda mnogih koroških družin, s čimer je potrjena njegova čista kronikalnost.

Poslednji Polanškov roman-kronika o drugi svetovni vojni *Sla po svobodi* (Celovec: Drava, 1985) je v nasprotju z prejšnjima dvema romanoma napisan v prvi osebi, ki predstavlja »potegnjenega Vršana« Ivana, s partizanskim imenom Luc, na začetku pripovedi starega trinajst let; kasneje, ko doraste, je ta zgovorni Korošec živa kronika vojnega časa na Koroškem. Posebnost romana je tudi v dejstvu, da ima predvsem v opisih partizanskih bojev izrazitejšo vlogo kot v drugih Polanškovih besedilih bogato in slikovito ozadje koroške pokrajine. Pokrajinska podoba pogloblja prostorsko razsežnost tudi sicer dramatične, dialoško živahne in včasih tudi humorne Ivanove – Lucove pripovedi.

Kronika zajema čas od prvih političnih sprememb v Avstriji, ki so nastale z vdorom nacizma v tridesetih letih dvajsetega stoletja, do konca druge svetovne vojne, to je do podpisa nemške kapitulacije, ko je koroški radio še vedno govoril o zvestobi firerju. Zgodovinsko dogajanje v politiki, v pripravah na vojno ter v samih vojaških spopadih, je z odmerjeno funkcijo dokumentarnosti temeljno ogrodje, v katero je pisatelj vgradil zgodbo rodbine Vrančevih, mogočne, ugledne in poštene koroške družine, ki močno občuti ponemčevalni pritisk v gospodarskem in narodnostnem pogledu. Roman dobro opiše vzdušje ob spopadih tradicionalnih vrednot slovenske koroške vasi in vdora hitlerjanstva s pohlepom in agitacijo, z odporom mladeniške akcije proti nacionalsocialistom (presenetijo jih – ne brez humornih scen – s streli iz treh možnarjev). Zgodovinski dogodki odsevajo v življenju pripovedovalca Ivana – Luca, ki prav tako kot junaki prejšnjih Polanškovih romanov doživi nemško vojsko, rusko bojišče, ujetništvo, dezerterstvo in odhod k partizanom, kjer imajo dezertarji kot izvežbani nemški vojaki veliko strateško znanje in zaradi tega tudi posebno spoštljiv položaj. Partizanstvo v tem romanu ni predstavljeno tako romantično in idealizirano kot v nekaterih prejšnjih Polanškovih pripovedih; pisatelj je s časovno distanco v pripoved vnesel manj zunanje vznesenosti, ki je značilna za njegove zgodnejše proze, in več realizma. Partizan Luc, na primer, z etičnim odporom in z grenkobo opazuje neusmiljene disciplinske kazni in izjavlja: »Vsakega Slovenca hočemo vendar ohraniti živega do konca vojne!« (113.)

Množica literarnih portretov v romanu odkriva moč pripovedovalčevega opazovanja, v katerem se zrcali tudi etična občutljivost, človečnost in čustvena širina. V pripovedi je veliko manj preprostega političnega aktivizma, ki bi se izražalo v zvenceh splošnih frazah, in mnogo več dejanskih dogodkov. Za Polanškov zgodnji slog značilnih opisov idealiziranih stanj skoraj ni več, namesto tega je v pripovedi humor, oster, redkobeseden dialog in prepričljiv sceničen opis. Prvoosebni pripovedovalec je pisatelju omogočil oblikovanje dobre pripovedi. Zaradi kronikalne širine, neposredne pripovedne drže in slogovne uglašenosti je zadnji Polanškov roman *Sla*

po svobodi njegovo najboljše pripovedno delo.

Kot izpovedovalec čustvene in duhovne podobe med lastno usodo in narodovo zgodovino vpetega človeka je Valentin Polanšek v svojih najboljših pesmih preprosto iskren in neposreden, literarno neizumetničen v oblikovanju svoje osebne izpovedi in izpovedi bivanjske stiske koroškega Slovenca. V umetniškem pogledu je Polanškova poezija močnejša od njegovega proznega opusa, ki sicer vsebuje spoštljiv obseg kronikalnega gradiva o pisateljevem osebnem doživljanju in predvsem o usodnem obdobju bolečih in tudi bojevitih, za pisateljeve literarne osebe odločilnih zgodovinskih dogodkih. S pripovedno snovjo, ki opisuje dogajanje v zvezi z drugo svetovno vojno na Koroškem, Polanškove kronike s pokrajinsko določenostjo, karakterno in družbeno posebnostjo dopolnjujejo obsežno poglavje slovenske vojne proze.

Literatura

Cesar, Emil, 1982: Ob izidu Polanškovega romana *Bratovska jesen*. Vladimir Polanšek: *Bratovska jesen, 2. del*. Celovec: Drava. 269–274.

Cesar, Emil, 1985: Spremnna beseda. Vladimir Polanšek: *Sla po svobodi*. Celovec: Drava. 282–285.

Detela, Lev, 1977: *Povojni slovenski koroški pesniki in pisatelji: obrazi sodobne koroške književnosti v slovenskem jeziku: esejistična razmišljanja o slovenski povojni literaturi v Avstriji*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Kmecl, Matjaž, 1976: *Sodobna slovenska literatura na zamejskem Koroškem*. Kmecl, Matjaž (izbr. in ur.): *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni: sodobna slovenska literatura na Koroškem*. Ljubljana: Mladinska knjiga (*Knjižnica Kondor*, 161).

Kmecl, Matjaž, Zadavec, Franc, Paternu, Boris in Bernik, France, 1993: *Die slowenische Literatur in Kärnten: ein Lexikon*. Celovec: Društvo slovenskih pisateljic/pisateljev, prevajalk/prevajalcev, publicistk/publicistov v Avstriji.

Pretnar, Tone: Über die individuelle Form des überindividuellen Sinns in den Texten von Valentin Polanšek. *Neuere slowenische Literatur in Kärnten*. Celovec. 39–48.

Strutz, Johann, 1989: *Profile der neueren slowenischen Literatur: monografische Essays*. Celovec: Mohorjeva založba.